

Галина Білик

ВАЛЕНТИНА САЄНКО: НАТАЛЯ КУЗЯКІНА – З КОГОРТИ ЛИЦАРІВ ДУХУ, ВЗІРЕЦЬ ДЛЯ СУЧАСНИХ НАУКОВЦІВ

Валентина Павлівна САЄНКО – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Її наукові інтереси – сучасне українське письменство, література Розстріляного Відродження, модерна українська драма, неокласична поезія, компаративістика, одесика тощо. За понад 40-річний період своєї літературознавчої праці, пов'язаної з Одеським національним університетом, який у травні 2015 року відзначати-ме свій 150-літній ювілей, Валентина Павлівна стала автором близько 500 наукових публікацій, із них 5 монографій і навчальних посібників, довідників; під її керівництвом захищено 7 кандидатських дисертацій; чимало разів виступала опонентом наукових захистів; входила до редколегій кількох видань; останні 4 роки є постійним членом Ученої ради ОНУ, має подяки й відзнаки як науковець і педагог.

2010 року за впорядкуванням і зі вступною статтею В. П. Саєнко ви-йшла унікальна книга – «Наталія Кузякіна: автопортрет, інтерв'ю, публікації різних літ, історія їх рецен-ції та інтерпретації, тематика» (на-уковий редактор – С. А. Гальченко).

Це видання засвідчило ще один пошуковий напрям діяльності сучасної одеської дослідниці – історія літературознавства, а також зацікавило її суто людські риси – увагу до творчої спадщини свого колишнього наставника, знаного вченого, несправедливо – через ідеологічні обста-вини – витісненого на периферію наукового життя в Україні.

Згадуючи Н. Б. Кузякіну (у вересні 2013-го виповнилося 85 років від її дня народження, а в травні 2014-го минуло 20 років від передчасної смерті), В. П. Саєнко ділиться своїми роздумами про долю і твор-чість цієї непересічної особистості, обдарованого, глибокого і, безсум-нівню, мужнього аналітика й інтерпретатора українського художнього слова.

– Валентино Павлівно, розпочнімо нашу розмову одразу з головного – своєрідного блищу. Чому важливо сьогодні говорити про Наталю Кузякіну? Чим близька вона сучас-никам? І як пошуковий набуток дослідниці координується з новітніми науковими дис-курсами?

– Є чимало причин говорити про Наталю Кузякіну. І першою серед них є надзвичайний вплив і самої емануючої особистості, її таланту тверезо мислити й реагувати на навколишні події, і тих ідей, які вона щедро дарувала всім, хто

був причетний до філології, або в кому вона бачила іскорки зацікавленості

в науковому пізнанні художнього тексту. Саме тому я з великим напруженням (упродовж чо-тирьох років) і водночас із задоволенням пра-цювала над книжкою вибраних праць Наталі Борисівни, яку зараз називають Кузякінською енциклопедією (Ірина Волицька) із драматур-гічного наукового дискурсу. Але перед тим була

складена з допомогою науковців Одеської національної бібліотеки імені М. Горького бібліографія її праць. І багато джерел було надано мною із власних архівів і книжкових подарунків Наталі Борисівни.

Слід сказати, що мені особисто поталанило на творчому старті. Бо зустріла талановитих викладачів – літературознавців і мовознавців, які викладали лекційні курси з української, зарубіжної, російської філології натхненно, за традиціями класичних університетів. І Наталя Борисівна була одним із тих викладачів, які зачаровували огромою знань і вмінням легко й переконливо говорити про серйозні наукові істини – так, щоб вони стали «твоїми». Через те з вдячністю згадую своїх університетських наставників і передусім Наталю Кузякіну, яка продовжувала опікуватися моїм творчим становленням і допомагала не тільки порадами, але і своїм власним прикладом пріоритетного ставлення до духовних цінностей. Через те була внутрішня потреба віддати данину пам'яті чудовій людині й талановитому викладачеві, ще раз нагадавши про досвід величезної творчої спадщини українця другої половини ХХ ст. і зробивши хоч маленький внесок у републікацію її праць, актуалізацію тих питомих ідей, які не втратили своєї значущості й перспективи подальшої розробки. Тим більше відомо: часто густо буває так у літературному й науковому процесі, що художній твір чи наукова праця у свій час можуть бути несприйнятими, залишеними на периферії уваги, а наступні покоління знаходять багато творчої поживи в «старих» (чи то художніх, чи то наукових) текстах. І тоді відкривається невичерпність тексту-підтексту-надтексту, глибини якої актуалізуються в інших часових і просторових вимірах. Але для цього потрібно републікувати науковий спадок і джерельну базу задля активного зчитування наступними поколіннями багатства граней знання і смислового наповнення.

Як непересічний науковець Наталя Борисівна надбала чимало праць з україністики, театрознавчої сфери, русистики й компаративістики, які стали класикою літературознавства і мистецтвознавства за оригінальністю, багатством ідей та особливою манерою їх викладу – стилістикою з ознаками логічного, аргументованого й переконливого наукового дискурсу і водночас наближеною до художності. Глибина обсервації письменницьких постатей та їх творів оберталися в її наукових публікаціях у спеціальне вивчення психології творчості, яка була вельми органічним проникненням у душу митця – власне, вмінням освітити її тією «ма-

гічною лампою», за Іваном Франком, світло від якої передавалося читачеві, встановлюючи непоривний зв'язок у триаді «твір – інтерпретатор – реципієнт».

Щодо координації набутку дослідниці з новітніми науковими дискурсами, то і в цій сфері актуальність ідей та методологічних підходів, реалізованих у її працях, має перспективу не тільки реінтерпретації, але й подальшої розробки. Бо вони характеризуються універсальністю та креативністю літературознавчої стратегії і тактики, їй властивих.

– *Яким було Ваше особисте наближення до постаті Наталі Кузякіної? Упевнена, що воно мало кілька етапів.*

– Так, безперечно. Спочатку це було засвоєння під керівництвом доцента кафедри української літератури Одеського державного університету лекційного курсу «Історія української літератури кінця ХІХ – початку ХХ ст.», низки спецкурсів із теорії й історії драматургії та спеціально присвячених творчості найкращого митця ХХ ст. – Миколи Куліша. Вже тоді Наталя Борисівна ввела студентів у власну творчу лабораторію, поділилася зі мною секретами наукової організації праці, підтримувала у творчих починаннях і життєвих складнощах.

Як лектор причарувала аудиторію із двохсот студентів не відразу всіх. Для тих, хто знав Наталю Борисівну ще з Ізмаїла, де в молоді літа була завідувачем кафедри української і зарубіжної літератури, вона як учений була беззаперечний авторитет. Ті, що починали своє навчання в Одеському державному університеті, сприйняли її не відразу, бо були налаштовані на іншого викладача – Андрія Володимировича Недзвідського, людину старшу і відому своїм акторським голосом та своєрідним характером, безпосереднім учасником літературного процесу 1920–1930-х рр. Але ерудиція, цілком вільний виклад (без жодної «шпаргалки»), сміливість новаторських підходів до художніх текстів і їх аналізу, спеціальне наголошення на естетизмі й культурі творчості, залізна логіка у викладі ідей відчувалися відразу та були потужним сигналом про ґрунтовну наукову школу, яку вона засвоїла і в студентські роки, і за час своєї лекторської практики, але передусім завдяки власній працездатності, креативному талантові. Манера викладу була схожою і водночас несхожою на лекторський дискурс наших улюблених викладачів – учених фронтового покоління, таких, як Григорій Андрійович В'язовський, котрий прочитав нам ледь не всі літературознавчі курси (від вступу до літературознавства й тео-

рії літератури до давньої, нової і новітньої літератури), Івана Михайловича Дузя (артиста в аудиторії), Андрія Володимировича Недзвідського (знавця доби Розстріляного Відродження, журналіста за покликанням і нагромадженням фактажу, лектора, який вражав сильним голосом з багатьма звуковими модуляціями).

– *Що це була за людина – в різних її іпостасях: як викладач, науковець, жінка, мати? Адже мемуаристи твердять, що, приміром, характер Наталі Борисівни не можна було не оцінити, й доволі часто додають означення «залізний» чи щось подібне. А якою залишилася вона у Вашій пам'яті?*

– Наталя Борисівна була різною у різних іпостасях. Але сталими залишалися такі риси її характеру, як філософська глибина в осмисленні культурних явищ та іманентних законів розвитку мистецтва, хоч і залежних від життєвих обставин; велика вимогливість до себе й до інших, не поступливість у всьому, що стосувалося фаху; інтелігентність і вміння піднятися над власним болем. Наталя Борисівна в моїй пам'яті залишилася унікально розумною, тверезо мислячою і красивою, жіночною, яка, навіть страждаючи, вміла бути мужньою і принциповою в усіх випробуваннях. Недарма ідеалом жінки і митця для неї була Леся Українка – не тільки як улюблена письменниця, але людина, яка вміла «своїм життям до себе дорівнятись». Ті, хто не знав її зблизька, мали всі підстави вважати Наталю Борисівну «залізною леді». Вона була строгою не тільки в аудиторії, але й на заліках, іспитах, в оцінках творчих студентських робіт: студентів заробити позитивну оцінку, не будучи добре підкутим у філології, було неможливо. Бо універсальність власних знань, принциповість, здобуті не тільки талантом, але й непересічною працьовитістю, успадкованою від батька – відомого в Києві музичного майстра, не дозволяли викладачеві Наталі Кузякіній іти на поступки студентам – лежням і неробам – чи будь-кому заради кар'єрного росту та інших особистих вигод. Це були не її правила – підігравати слабкостям і хитрощам, а тому мимовільно від неї засвоювали моральну цілісність, духовну натхненність і тягу до знань і творчої праці, котрі, як любила вона повторювати, тримають людину на Землі, дають їй сили не виживати за рахунок пристосуванства, а жити повноцінним життям. Але коли потрібна була будь-кому її наукова чи життєва допомога, вона завжди знаходила час і мудре слово на підтримку. Сама переживши чимало трагедій у ранньому віці, Наталя Кузякіна

вміла взяти чужий біль у своє серце й розділити горе тих, із ким спілкувалася.

Як матір Наталя Борисівна була м'якою і водночас строгою, не тільки ретельно стежачи за фізичним здоров'ям сина (режим, харчування, прогулянки на чистому повітрі, лікування), але передусім за становленням особистості – творчої, здатної системно працювати, духовної в широкому спектрі значення цього слова.

– *Як Ви думаєте, що визначило цю її життєву цільність і прямоту характеру, надзвичайну працездатність, навіть натхненність роботою?*

– Натхненність у науковій праці та життєва цілісність, особливі характерологічні якості (те, що Ви назвали прямою і не поступливістю) визначені передусім вродженим талантом і вмінням ще в ранньому віці розпізнати своє призначення («сродну працю», за Г. Сковородою). Крім того, життя добре поламало її долю, починаючи з ранніх літ: утрата матері, неприязні стосунки з мачухою, раннє дорослішання (у 13 років) через те, що потрапила в перші місяці війни до СМЕРШу – буцімто шпигунка, яка перейшла лінію фронту. А це була своєрідна втеча з дому і бажання дістатися до старшої на 16 років сестри Олени Борисівни, доцента Київського індустріального інституту, евакуйованої до Ташкента. Був ще один присутній вплив на характер майбутньої дослідниці, про що вона говорила з повагою і розумінням у зрілому віці: успадкування родинних традицій, які йшли від батька, талановитого і працездатного, але строгої вдачі. Й оскільки материнської ласки Наталя Борисівна була позбавлена, вона успадкувала саме тип батьківського характеру, його безкомпромісність, стійкість і витривалість, тверезість мислення й енергійність чину. Звісно, Борис Іванович докладав зусиль, щоб виховати ці риси у своїх дітях, та й життя добряче вчило.

Натхненність у праці, думаю, спричинена була і даром креативної творчості, і захопленням об'єктами дослідження, і доброю філологічною та філософсько-культурологічною підготовкою, яку Наталя Борисівна здобула в Київському державному університеті імені Т. Г. Шевченка, і впливом аспірантського середовища, серед якого мала добрих друзів – фронтовика Леоніда Миколайовича Коваленка і його дружину Ніну Луківну.

– *Як ми вже зауважували, впродовж 1955–1961 років Наталя Борисівна Кузякіна працювала доцентом кафедри української літератури Одеського державного університету*

імені І. І. Мечникова. Що це був за період у її житті як особистості й науковця? Чи можна говорити, що саме тоді сформувалася якась особлива, пов'язана з Одесою, тональність у її дослідницькій діяльності?

– Не думаю, що якась особлива, пов'язана з Одесою, тональність у її дослідницькій діяльності з'явилася саме в ці роки. Скоріше – в аспірантські. Коли, ще не відаючи про складнощі, які їй доведеться подолати в осягненні творчості українських заборонених драматургів і наскільки це небезпечна тема навіть у 1950-х роках (нестача текстів драм, скажімо, Миколи Куліша чи Мирослава Ірчана та інших, викривлене за радянською методологією їх осмислення в науці, пропагандистський ухил трактування за радянськими стандартами), вона взялася за цю тему не тільки з інтересом – заради захисту кандидатської дисертації, але й задля встановлення справедливості щодо цього шару української культури, «Потопленої Атлантиди» (О. Пахльовська). А потім прийшло захоплення подвигом багатьох українських митців, які не підкорилися системі. І, маючи високий талант, залишили в просторі світової культури вагомий і непересічний слід. Тому драматургія першої третини ХХ ст., серед якої не випадково Наталя Борисівна виділила творчість Миколи Куліша – митця світового рівня, стала її темою на все життя. Звідси і монографії «Драматург Микола Куліш», «П'єси Миколи Куліша. Літературна і сценічна історія», багато статей, у яких ретельно вивчалася все – від родової історії до трагічної загибелі на Соловках (урочищі Сандормох). І через те, що вміла ретельно працювати з архівами, докладала багато зусиль для їх віднайдення й публікації, прагнучи відтворити всі деталі зовнішнього життя письменника з метою проникнення в його внутрішній світ, вона написала блискучі монографії: «Театр на Соловках. 1923–1937», із якою вийшла на європейський рівень (уперше була надрукована англійською мовою в Британії в серії «Русский театральный архив»); «Траєкторії доль», опублікована через 16 літ по смерті дослідниці...

Патріотизм у професії був провідною рисою її таланту. А тому своєю науковою працею вона досягла справжніх вершин в україністиці та суміжних галузях філологічної науки. І надбала чимало ідей, які не тьмяніють і мають перспективу подальшої розробки, вдосконалення і нових висновків.

Період праці в Одеському державному університеті був складним, як і все її життя, сповнене випробувань і здатності переборювати

їх... Одна красива жінка серед чоловічого колективу кафедри, але із тверезим чоловічим розумом, яка мала свою позицію в науці, викликала захоплення і водночас зазнавала гендерної нерівності. Та й не поступливий характер і цілеспрямована праця давалися взнаки в міжкафедральному спілкуванні. Через те вона рідко переживала стан гармонії із середовищем, була самотньою ще й тому, що зосереджувалася на сталих життєвих і наукових цінностях.

– Чи не могли б Ви більше розповісти про одеське оточення Наталі Борисівни? Були в неї тут родичі, друзі? Як склалася на сьогодні їхня доля?

– Виявляється, що рід Кузякіних був доволі великий: прадід, який переїхав із Курська в Київ, залишив значне потомство, зокрема двоюрідних і троюрідних братів і сестер. Осердям роду її батьків був Київ, з якого родичі розселилися і в інші міста й села. Так, у Наталі Борисівни була двоюрідна сестра Євдокія Іванівна Кириченко, котра мешкала недалеко від філологічного факультету (він тоді знаходився в провулку Маяковського). Від матері, певно, Наталі Кузякіній передалася відданість родинним цінностям (і це була риса всієї численної сім'ї), а тому спілкувалася із сестрою, син якої – кандидат хімічних наук – також є викладачем і науковцем Одеського національного університету.

Варто додати, що в Одесі Наталя Борисівна не тільки реалізувала публікацію своїх монографій про творчість Миколи Куліша, але й, очевидно, виношувала задум подальшої розробки теми «Творчість Миколи Куліша». А тому розшукувала свідків початків життя драматурга – його земляків та однокласників із Херсонщини, – пізнавала не тільки офіційне середовище одеського періоду буття, зокрема втаємничений бік життя серця. Саме в Одесі вона детально вивчила ще дореволюційні книги про історію Соловків, які потім дали змогу ґрунтовно осягти трагедію мучеництва і смерті не лише Миколи Куліша, але й багатьох українських митців. Зрештою, це дало ґрунт для серйозних монографічних досліджень, зокрема і тих, що вийшли по смерті дослідниці.

– 2010 року під Вашим науковим керівництвом у серії «Вчені Одеси» було зроблено вже друге видання довідника «Наталя Борисівна Кузякіна. Бібліографічний покажчик літератури», і там, зокрема, зафіксовано 136 різноформатних (включаючи монографічні) і різних тематично публікацій дослідниці. Як на Ваш досвідчений погляд, Наталя Кузякіна

більш органічна як історик літератури чи, може, теоретик або літературний критик? Їй більше відкриттів удалося зробити на терені літературознавства чи мистецтвознавства?

— Я не впевнена, що в науковому доробку Наталі Борисівни лише 136 публікацій. Бо чимало джерел не можна було роздобути з Росії, навіть через звернення до Санкт-Петербурзької наукової бібліотеки імені М. Є. Салтикова-Щедріна. На жаль, ленінградські квартирні умови були вельми скромні, до того ж, неодноразово чистячи свою бібліотеку і власний архів, може, щось вона і не зберегла. Не кількісну характеристику слід прикладати до праць Наталі Борисівни, — в них куди важливіша глибина осягнення предмета і об'єкта аналізу та всебічність підходів до них. Окрім того, стилістична майстерність викладу, манера писати без словесної захаращеності й показушної «науковості», а ясно і просто, з непересічним розумінням ваги слова, його внутрішнього ритму й умінням наблизитися до естетично вивіреної фрази і тексту праці загалом. Чи була вона більш органічна як історик літератури, чи, може, теоретик або літературний критик? Чи їй більше відкриттів удалося зробити на терені літературознавства чи мистецтвознавства? Думаю, що талант Наталі Кузякіної був універсальний, а тому її працям — *місце на високій полиці і літературознавства*, зокрема у сфері драматургії, яка за своєю природою поєднує кілька видів мистецтва (театр і літературу), і *мистецтвознавства*. Недарма вона захоплювалася постаттю Олександра Довженка як митця, що успадкував інтенції епохи італійського Відродження. Як приклад органічного поєднання мистецтво- і літературознавчих потенцій дослідниці, можу навести щойно відшукану видану в Ленінграді 1984 р. працю «Становление украинской советской режиссуры (1920 — начало 30-х гг.)» (її ні в бібліотеці В. Вернадського, ні в інших бібліотеках України немає, лише в приватному архіві останньої учениці Наталі Кузякіної — Ірини Волицької). У ній помічаємо рівноцінність у трактуванні новаторства геніального українського режисера Леся Курбаса та геніального драматурга Миколи Куліша. І хоч відсутні негативні характеристики театральних версій п'єс «Мина Мазайло», «Народний Малахій» тощо на українській сцені, але об'єктивність аналізу переконливо доводить, чому не досягли успіху постановки Гната Юри, який не проник глибоко у внутрішній світ драматурга і тих питомих

ідей загальнолюдського змісту, який він утілював у своїх творах.

— Як Ви думаєте, чому наскрізною постаттю в дослідженнях Наталі Кузякіної став Микола Куліш?

— Частково я відповіла на це питання. Але є ще один посутній відтінок розуміння особливого тяжіння до творчості й особистості Куліша. Бо вона першою усвідомила європейський рівень його творчої енергії, закладеної в п'єсах, і зрозуміла, наскільки важливо інтерпретувати його естетичні досягнення як такі, що органічно входять у світовий контекст і потрапляють у загальнолюдський код.

— Чи бачите Ви якісь «профослі лінії» наукового мислення Наталі Кузякіної в українському літературознавстві 2-ї половини ХХ століття й нашого часу — у творчості конкретних учених, зокрема дослідників драматургії і театру?

— З цього погляду ситуація не дуже втішна. Переслідувана в Україні за буржуазний націоналізм етнічна росіянка, яка своїми дослідженнями і моделлю поведінки входила в русло опору шістдесятників радянській системі, позбавлена роботи в рідному Києві, змушена відірватися від близького їй середовища, вона, хоч і продовжувала працювати над українознавчими темами поряд зі студіями про театри Прибалтики і Грузії, Ленінграда і Москви, з русистики і компаративістики, але перебувала в «імагологічній» ситуації: *чужий серед своїх і свій серед чужих*. Через те морально було складно, але вона не втрачала енергії пошуку і відкриттів на науковій ниві. А тому не можна з упевненістю сказати, що її ідеї підхопили і розвинули дослідники чи то з України, чи з Росії. Слід наголосити, що резонанс від праць Кузякіної поки що недостатній. І її потенціал науковця не сповна використаний. Очевидно, це справа майбутнього...

Тим часом вона залишила як викладач глибокий слід у своїх учнях. Вони не тільки з удачністю згадують її, але й звертаються до її наукових праць, прагнуть дотримуватися моральних принципів життя. Наведу один приклад. Дипломник Наталі Борисівни з Миколаївщини поет Микола Братан написав не тільки гарну роботу про творчість Миколи Куліша, але й, будучи очільником Миколаївської організації Спілки письменників України, всіляко пропагував творчість драматурга і присвятив йому низку поезій, серед яких така:

Микола Братан

ДОЛЯ

Пам'яті Миколи Куліша

Колискові степи – український Техас,
Як назве їх в романі Яновський потому.
Тут почато життя – і простори, і час,
Що скінчилось Тобі у краю крижаному.

Крутозламна доба, бунтівний грозівий
Звирував, сколотив і степи, і відроги,
Води рік і морів, і небесний сувій,
На якому записані наші дороги.

Світ на правду і лжу своє серце розсік,
Нам не треба було вибирати, де стати.
Може, був не з народження Ти гуманіст,
Та ніколи не йшов у кати й герострати.

У засліплій пурзі чули десь Соловки,
Як гучала крізь біль Патетична соната.
Зупинилось життя, і дороги, й роки,
І не стало Творця, Українця, Солдата...

Може, скаже земляк поміркований мій,
Що було, те було, – не роз'ятрюймо рани.
Так донині ж виспівують за упокій
З переляку захрипли невдячні країни.

Та не вірять у згин колисковий Техас:
У роду Кулішів єсть безсмертний Микола!
І триває життя, і віддунює час
Патетичну сонату млинового кола.

– Хотілося б детальніше зупинитися на проблемі «Наталя Кузякіна і шістдесятники». Наскільки перетнулися їхні дороги? Чи є якісь свідчення про особисті взаємини, творчі контакти Наталі Борисівни з тими, кого називають українськими дисидентами?

– Тема «Наталя Кузякіна і шістдесятники» – закрито-відкрита. Маю на увазі, що відома українська дослідниця за природою свого творчого покликання і за громадянською позицією належала до генерації непокірних (вона ніколи не була членом партії, хоч і працювала на «ідеологічному фронті», не хотіла вступати в комсомол і тому ледь не вилетіла з аспірантури). Тим більше, коли вона глибше занурилася в тексти митців Розстріляного Відродження; коли відкрилися їй страхітливі події, пов'язані з долею українського новаторського театру Леся Курбаса; коли вона вчитала в еміграційних культурних діячів (спогадах О. Гірняка, наприклад) правду про тотальне знищення укра-

їнської культури в СРСР; коли вона зрозуміла, як фальшуються навіть дати смерті багатьох представників літератури 1920–1930-х рр.; неодноразово побувала на Соловках, шукаючи сліди загиблих митців; коли побачила, як «запозичуються» (без посилань на справжнього автора) їхні прийоми і творчі надбання лауреатами Сталінських премій і т. ін., то тверезо усвідомила, наскільки трагічною є доля України та її найкращих літераторів. І тому поставила перед собою завдання відновити справедливість, повернувши чесне ім'я і добру пам'ять про тих «перших хоробрих», які піднесли українське мистецтво на вищий щабель, уписавши власні творчі здобутки у європейський контекст. Недарма в другому виданні енциклопедичного довідника «Рух опору в Україні 1960–1990» (К. : Смолоскип ; головний редактор О. Зінкевич ; передм. О. Зінкевича, О. Обертаса, 2012. – 896 с. + 64 с., іл.) Н. Кузякіній присвячена докладна стаття з її творчою біографією та роллю в дисидентському русі. Так, партійні чиновники ІМФЕ АН УРСР 1967 року піддали критиці її дослідження (і не вперше!). Наведено кілька фактів цькування дослідниці: 1) приводом стала позитивна характеристика драматургії В. Винниченка в написаному нею розділі «Театр кінця XIX – початку XX ст.» у двотомному виданні «Український драматичний театр»; 2) її статтю «Народжена революцією» (де жодного разу не вживався термін соцреалізм), опубліковану у варшавському «Українському календарі», вчена рада Інституту 25.04.1967 р. рішуче засудила як «ідейно помилкову», а її авторку було позбавлено роботи, не говорячи про можливість друкуватися в українській періодиці.

Були і прямі контакти із шістдесятниками: повага Івана Світличного, своєрідного епіцентру українського руху Опору, Івана Дзюби до фаховості праць Кузякіної, їх популяризація; близькість до Михайлини Коцюбинської, Ате-ни Пашко і В'ячеслава Чорновола, котра зумовлювалася не тільки їхніми зустрічами в Києві, але суголоссям творчих і життєвих позицій: не допускали компромісів із владою, не підтримували радянську кон'юнктуру, а працювали на совість і були свідомими українцями. Перетиналися шляхи і з поетами-шістдесятниками – Ліною Костенко, Василем Симоненком, Станіславом Тельнюком, Василем Стусом. Недарма згадки про Н. Б. Кузякіну ввійшли і в мемуарну літературу («Номо ferries» І. Жиленко, «Люди не зі страху» С. Кириченко), і в літературно-критичні відгуки, що представляють рго-рецепцію її наукової продукції (статті «Напередодні історико-літературного синтезу» Івана

Світличного, «Душа, розпластана на пласі...» Івана Дзюби тощо). Слід навести фрагмент із короткого виступу Михайлини Коцюбинської «Гідна пам'яті й пошани» в «Слові і Часі»: «Її інакомислення, ясна річ, не могло лишитися безкарним, та Кузякіна, людина тверда й непоступлива, за всіх обставин лишалася собою, завжди обстоювала власну думку, не залежну від кон'юнктури. Змушена виїхати з України, де їй не давали працювати, вона знайшла притулок і застосування своєму талантові в Ленінграді в Інституті театру, музики й кінематографії, стала професором, читала історію і теорію театру, зокрема курс театру народів СРСР. Завжди була вірна своїй основній темі – українському театрові, залишила чимало непересічних новаторських праць у цій галузі».

Відгуки про долю і творчу позицію Наталі Борисівни фігурували і в листуванні шістдесятників, зокрема із заслання (епістолах І. Світличного, В. Стуса, Ю. Бадзя, Михайлини Коцюбинської). До речі, цікава деталь: Наталя Борисівна зберігала й активно читала самвидавівські передруки, які їй не тільки довіряли дисиденти, але й не виносили на публіку перетини/зустрічі з нею, таким чином, оберігаючи її від нових переслідувань.

– Чи можете Ви щось сказати про долю Н. Б. Кузякіної в російській науці, адже впродовж 1973–1994 років вона жила і працювала в Ленінграді (Санкт-Петербурзі)? Чи знають там її праці, чи має послідовників?

– Працюючи в Ленінграді, Наталя Борисівна не тільки не полишала україністику як пріоритетний фах своєї наукової діяльності, але й виховувала нових дослідників у цій сфері. Досить назвати Ірину Волицьку, яку через походження з родини дисидентів не допускали до вишу в Україні і яка отримала підтримку саме Кузякіної в Ленінградському інституті театру, музики і кінематографії, захистила під її керівництвом дипломну роботу і кандидатську дисертацію про Леся Курбаса. А згодом стала не тільки дипломованим режисером, але й керівником Львівського авторського театру «У кошику».

Саме тому в Петербурзі написані були вельми цікаві праці Кузякіної «Александр Блок и Леся Украинка», монографія «Новаторство драматургии Леси Украинки»; статті, в яких зіставляється творчість Олександра Довженка і Дем'яна Бедного; фундаментальні дослідження про Леся Курбаса і Михайла Булгакова, які органічно ввійшли в російський науковий контекст.

Резонанс праць Кузякіної був доволі яскравим ще під час її роботи на українських теренах. Недарма її наукова творчість була в епіцентрі дискусій – позитивних і вульгарно-критичних висловлювань про книги та публікації. Слід наголосити, що в той час, як її розпікали офіційні чиновники на письменницьких пленумах із приводу буцімто недооцінки творчості привілейованого письменника О. Корнійчука (Д. Шлапак, Шведов, який кинув образливу фразу «Красиві жінки не пишуть книжок»), українські (І. Світличний, А. Бойко) та російські критики й літературознавці, зокрема В. Чалмаєв, В. Ніколаєв, В. Сахновський-Панкеев, М. Пархоменко та ін., не тільки підтримували, але і схвалювали новаторські концепції дослідниці в її публікаціях у російських виданнях та українській періодиці.

– Які думки Наталі Борисівни як науковця Вам найбільш близькі, цінні, і, може, хотілося б їх розвинути?

– Творчість Миколи Куліша, з подачі Наталі Борисівни, яка читала глибокі спецкурси про напіввідкритого/напівзабороненого драматурга, залишилася моєю любов'ю назавжди. Тим більше, що я бачила і читала рукописи листів письменника до Олімпіади Корнеєвої-Маслової (кохання митця в зрілий період життя), дивувалася естетичній красі висловів і щирості почуттів, як і унікальній грамотності, що була в основі його непересічної особистості й таланту.

Слід наголосити, що дослідниця надбала багато питомих і цікавих ідей, відкривши істину через оприлюднення архівів КДБ і власну їхню інтерпретацію, які аж ніяк не втратили своєї актуальності і продуктивної доцільності як фундаменту подальшого розвитку науки. Творчість письменників Розстріляного Відродження сприймаю крізь призму праць Кузякіної і прагну донести до студентів квінтесенцію її думок про шляхи розвитку української літератури в умовах, несприятливих для життя. Феномен працелюбної душі Наталі Кузякіної багато що підказує мені, служачи своєрідним маячком у виборі об'єктів і предметів дослідження – першорядних письменників, які залишили відчутний слід у розвитку культури, у логіці й систематиці фактів і їх належної інтерпретації.

– А яку працю вважаєте найбільшим здобутком дослідниці?

– Усі! Кожна по-своєму (чи то праці з україністики, чи русистики, чи компаративістики, чи тлумачення історичних подій, які впливали на досліджуваних митців) відкриває глибинні шари психології творчості, показує приклад

вгяду (Ю. Шерех) в авторські світи, що поставали крізь призму художності й індивідуального стилю. Завжди імпонували мені широка шкала її наукових зацікавлень, постійне самовдосконалення і збагачення порівняно з досягнутим, тверезий погляд на долю української літератури в стані соцреалістичної заблокованості. Не менш авторитетним взірцем, рівень якого прагну довести до студентів, заохочуючи їх таким чином до власного наукового пошуку, була для мене і висока наукова кваліфікація справжнього філолога у величезному за обсягом корпусі мистецьких явищ і письменницьких імен та діячів із царини театру й лицарів духу, вірних своєму покликанню, нездатних мімікрувати під тиском обставин чи заради престижного місця в суспільній ієрархії.

— *Якими, на Вашу думку, є перспективи актуалізації та вивчення творчої спадщини Н. Б. Кузякіної в сучасній Україні? Чи маємо для цього достатні інтелектуальні резерви — зацікавлених людей та інституції?*

— Це питання вельми складне. І швидше воно торкається наукових інституцій і творчих колективів, які могли б по-справжньому актуалізувати і вивчити творчу спадщину Н. Б. Кузякіної не тільки з метою пропаганди, але й розвитку її плідних ідей. Вимушений відрив Наталі Борисівни від України; сьогочасна байдужість та інертність в осмисленні дослідницького спадку багатьох вітчизняних учених і так само її; гонитва за другорядними і кон'юнктурними літературознавчими темами; наше постійне відкладання «на потім», коли дійдуть руки до справи, — все це вплинуло і впливає на перспективи глибинного осягнення і застосування ідей Н. Б. Кузякіної.

Годилося б, на мою думку, створити саме в Одесі науковий центр із вивчення творчості Миколи Куліша на базі кафедри української літератури Одеського національного університе-

ту. Бо саме тут голоси героїв першої п'єси «97» звучали в уяві митця, тут вона була завершена, а вже відразу оприлюднена з великим успіхом на київській сцені. Саме в Одесу Микола Куліш вступив 1914 року на історико-філологічний факультет Новоросійського університету, але з початком Першої світової війни закінчив школу прапорщиків і пройшов дорогами кривавої бійні... Багато імпульсів життя, запозичених із поліетнічного простору Півдня України, органічно ввійшли в його тексти, проросли цікавими деталями й характеристичними образами, позначилися унікальною увагою до мовної індивідуалізації героїв, до колоритних мовних партій.

Через те актуальною справою інтелігенції Одеси як українського культурного центру й центральної влади України мусять стати ще кілька важливих ініціатив. *Перша* — відкрити меморіальні дошки чи на корпусі філологічного факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, чи на будинку № 8 по вулиці Рішельєвській (якраз навпроти нинішнього помпезного пам'ятника Катерині II, поставленого в Одесі за гроші Росії), де жила родина Кулішів під час його праці завідувателем Одеської Наросвіти. *Друга ініціатива* — з метою популяризації творчості геніального драматурга (так уважала Н. Б. Кузякіна) слід було б проводити в місті пізнавально-популяризаторські квести або фестивалі із залученням і науковців, і письменників, і акторів, і театральних діячів.

Сподіваюся, що інерція незнання буде подолана, й потужні ідеї питомого українця органічно ввіллються в сучасний науковий дискурс.

— *Дякую Вам за цю розмову. Хай нам ніколи не бракує оптимізму, сил, творчих потуг, а головне — совісності, за яку б справу не бралися, зокрема і на терені літературознавчої науки.*

